

І. В. Дворкін

Просвітницька діяльність музеїв Харкова у другій половині XIX – на початку XX ст.

У другій половині XIX – на початку XX ст. на українських землях Російської імперії діяла широка музейна мережа, до якої входили музеї вищих навчальних закладів, наукових товариств, публічні міські та земські музеї. У цей час у Наддніпрянщині музеї працювали практично в усіх губернських центрах (у Києві, Харкові, Чернігові, Одесі одночасно діяло декілька великих музеїв), а також й у деяких повітових містах (Конотопі, Глухові, Вовчанську та ін.).

Саме музеї, найважливішими соціальними функціями яких є освіта та виховання, у цей період стають провідною ланкою культурно-просвітницької діяльності («позашкільної освіти» за тогочасним визначенням). Музейні заклади разом із просвітницькими товариствами, бібліотеками, недільними школами зробили значний внесок у справу розповсюдження та популяризації різноманітних галузей знань, мистецтва, наукової та художньої творчості серед широких прошарків суспільства [5, с. 28].

У сучасному музеєзнавстві виокремлюються два основні «обов'язки» музею як соціокультурного інституту. Він виконує для суспільства функції документування (доведення за допомогою музейних предметів різноманітних фактів та явищ, які відбувалися в природі та суспільстві), а також виховання (використання інформативних та експресивних можливостей музею для задоволення пізнавальних та культурних уподобань суспільства) [13, с. 46].

Варто наголосити, що музеї досліджуваного періоду були одним із небагатьох джерел інформації про минуле українського народу. Протягом XIX – початку XX ст. українські музеї зосередили у своїх фондах величезні колекції. Найбільші археологічні колекції та зібрання, що висвітлювали історію України, мали Музей старожитностей Київського університету, Київський міський музей та Музей українських старожитностей В. Тарновського. Багаті етнографічні колекції належали харківському та київському міським музеям, етнографічному музею Харківського історико-філологічного товариства. Завдяки саме музеям можна було довести до широкого загалу яскраві надбання української та світової історії і культури, довести самотність та ідентичність українського народу.

У створенні та подальшій роботі музейних установ XIX – початку XX ст. активну участь брала українська інтелігенція, як наукова, так і творча, громадсько-політичні діячі, меценати.

Місто Харків було провідним музейним центром Наддніпрянщини. Тут працювали музейні навчально-допоміжні заклади Харківського університету, утворені переважно на початку XIX ст., міський художньо-промисловий музей (перший публічний художній музей в Україні), єпархіяльний церковно-історичний музей.

Метою статті є розгляд просвітницького напрямку діяльності музейних осередків Харкова другої половини XIX – початку XX ст.

Як українські дорадянські дослідники історії музейної справи, так і сучасні вчені окреслюють проблему просвітницької діяльності музеїв переважно в контексті висвітлення історії окремих музейних установ [2, 8, 10]. Водночас це питання було частково розкрито в загальних роботах з історії музейної справи в Російській імперії [5, 7].

Музеї Харківського університету переважно були засновані ще на початку XIX ст. Першим доступним для широкого загалу музеєм став університетський Музей красних мистецтв та старожитностей, відкритий 26 лютого 1861 року. Досить довго, до 1886 р., цей заклад залишався єдиним відкритим для публіки музеєм Харкова. Проте університетський клас малювання і живопису (заснований одночасно з відкриттям університету) надавав можливість студентам ознайомитись із найкращими зразками західноєвропейського мистецтва. У 1857 р. Рада університету намагалася розмістити колекцію, подаровану відомим меценатом Іваном Бецьким, так, щоб вона була доступна «для осмотру как лицам университета принадлежащим, так и посторонним» [2, с. 67–68].

Після відкриття для відвідувачів у Музеї красних мистецтв та старожитностей постійно навчалися по робочих днях студенти, учні шкіл малювання, працювали художники. Пересічні мешканці Харкова також отримали можливість ознайомитись із пам'ятками мистецтва та археології. Музей регулярно відвідували сотні людей, у тому числі з неможливих прошарків [2, с. 67]. У той час університетський музей працював лише один раз на тиждень – у недільні дні з 12 до 14 години [8, с. 69]. Через це його відвідуваність була невисокою. Маємо відомості, що в 1901 р. музей відвідало 632 особи, серед них 104 студенти [1, с. 189].

Ще один університетський музей – Етнографічний музей Харківського історико-філологічного товариства (єдиний суто етнографічний музей

Наддніпрянщини) – довгий час після відкриття в 1902 р. працював виключно як навчальний та науковий заклад. Лише 21 вересня 1908 року, після того, як музей отримав нове приміщення, його було відкрито для сторонніх відвідувачів [12, ф. 2017, оп. 1, од. зб. 439, арк. 14]. Уже за перші три роки роботи музей відвідали 5500 чоловік. Надалі кількість відвідувачів постійно збільшувалась, незважаючи на те, що музей працював тільки два рази на тиждень по чотири години на день [10, с. 12].

Про те, що музеї наприкінці XIX – на початку XX ст. поступово стають провідними просвітницькими центрами, й те, що розуміння цього факту було притаманне засновникам музейних осередків на місцях, свідчать статuti закладів, що створювалися саме в цей час у багатьох українських музеях. За статутами музеїв, вони мали займатися: розповсюдженням історичних, природничих, естетичних знань, ознайомленням населення з пам'ятками історії та культури, організацією систематичних екскурсій із поясненнями для публіки тощо [5, с. 29].

У 1886 р. у Харкові було відкрито перший загальнодоступний музейний заклад – Харківський міський художньо-промисловий музей.

Із перших років свого існування музей став осередком шанувальників мистецтва: він був базою Товариства прихильників мистецтва, заснованого в 1889 р. [9, с. 24]. Різнобічне сприяння місцевим художникам залишалося провідним напрямом у роботі музею й надалі. Однією з вимог Академії мистецтв, за керівництва та підтримки якої заклад було відкрито, стало негайне створення при музеї художньої школи. Зазначимо, що з 1869 р. у Харкові працювала приватна художня школа Марії Раєвської-Іванової. Одразу після відкриття художньо-промислового музею постало питання про передачу згаданої школи місту та розміщення її разом із музеєм. Стосовно неї існувало дві точки зору: М. Раєвська-Іванова та інші представники харківської інтелігенції вважали, що навчання в школі має бути безкоштовним, обґрунтовуючи це тим, що вона має фінансуватися за рахунок міського бюджету. Натомість представники Академії мистецтв уважали, що школа має бути платною та готувати учнів для академії [7, с. 119].

У листопаді 1887 року була створена спеціальна комісія, яка мала визначити статус школи. Комісія виробила проект статуту школи [3, ф. 45, од. зб. 1, спр. 1653, арк. 71]. Але лише в 1896 р. школа як загальнодоступна була передана місту та розміщена в одній будівлі з Харківським художньо-промисловим музеєм. Художня школа працювала за програмою,

схваленою Академією мистецтв, яка надавала закладу всіляку підтримку. У 1909 р. школа отримала статус художнього училища, спеціально для якого в 1912 р. була зведена окрема будівля [4, с. 176].

Харківський художньо-промисловий музей займався також активною популяризаторською роботою серед широких верств населення. Основним напрямом цієї роботи стають численні виставки, що проходили в музеї щороку. Серед них можна відзначити: Товариства передвижників (1889, 1890, 1891, 1894, 1900, 1903, 1906, 1907), Санкт-Петербурзького товариства художників (1904), Товариства харківських художників (1900, 1907, 1910, 1913, 1914, 1916), учнівських робіт міської школи малювання (регулярні), художників-киян (1911–1912); персональні: Івана Айвазовського (1896, 1898), Василя Верещагіна (1896, 1900) та ін. [6, с. 19]. Відвідування виставок для учнів початкових шкіл було безкоштовним [3, ф. 45, оп. 1, од. зб. 1447, арк. 6]. Постійна музейна експозиція була доступна для відвідувачів щодня, крім понеділка з 10 ранку до 4 вечора. Вартість перегляду експозиції становила 10 коп. у будні та 5 коп. у вихідні. За відсутності музейного каталогу, більшість експонатів супроводжувалися спеціальними ярликами [11, с. 87].

Жителі та гості міста отримували інформацію про заплановані виставки й оновлення експозиції музею з публікацій у місцевій пресі. Чимало публікацій та повідомлень, присвячених міському музею, з'являлися на сторінках газет «Харьковские губернские ведомости», «Южный край», щорічниках «Харьковский календарь», а також у путівниках по місту. Наприклад, в «Путеводителе для туристов и экскурсантов» за 1915 р. було представлено план міського музею та детальний опис колекції. Також у путівнику досить детально описувалися колекції університетських музеїв: красних мистецтв та старожитностей, етнографічного, нумізматичного та зоологічного [11, с. 85–112].

Підсумовуючи викладене, зазначимо: протягом усього періоду роботи музеї Харківського університету залишалися, у першу чергу, навчально-допоміжними закладами та мали забезпечувати навальний процес. Крім того, вони були базою для наукових досліджень і лише в останню чергу надавали свої колекції для огляду стороннім особам. Натомість, після відкриття в місті загальнодоступного міського музею, він стає значним культурно-просвітницьким осередком міста. Протягом року музей був відчинений для відвідувачів; тут працювала художня школа, регулярно проходили виставки.

Без перебільшення можна констатувати, що для широких верств тогочасного населення музеї досить часто ставали першими культурно-просвітницькими установами, які дозволяли засобами наочної демонстрації зробити доступними практично для кожного основні наукові здобутки, надбання вітчизняної, а подекуди і світової культури. Розуміючи це, співробітники українських музеїв, у тому числі й харківських, значну увагу приділяли саме просвітницькій, популяризаторській роботі. Крім того, учні художніх шкіл, студенти, учені – історики та етнографи, а також аматори-краєзнавці мали змогу використовувати фонди музеїв у навчанні та науковій діяльності. Подальші дослідження просвітницької діяльності українських музеїв дозволять доповнити загальну картину розвитку музейної справи Наддніпрянщини XIX – початку XX ст.

Література

1. Гусев А. Н. Харьков, его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях : Историко-справочный путеводитель / А. Н. Гусев. — Х., 1902.
2. Данилевич В. Е. Музей изящных искусств и древностей при Харьковском университете (1805–1905) / В. Е. Данилевич // Учебные общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905) ; под ред. Д. И. Багаля, И. П. Осипова. — Х., 1911. — С. 52–68.
3. Державний архів Харківської області.
4. Лейбфрейд А. Ю. Харьков от крепости до столицы: заметки о старом городе / А. Ю. Лейбфрейд, Ю. Ю. Полякова. — Х., 1998.
5. Пархоменко Т. А. Музеи дореволюционной России во внешкольном образовании (вторая пол. XIX – нач. XX в.) / Т. А. Пархоменко // Музеи и власть. Из жизни музеев. — М., 1991. — С. 27–42.
6. Півненко А. З історії музейної справи в Харкові / А. Півненко // Образотворче мистецтво. — 1988. — № 1. — С. 18–19.
7. Равикович Д. А. Местные художественные музеи II половины XIX – начала XX в. / Д. А. Равикович // Труды НИИ музееведения. — 1962. — Вып. 7. — С. 63–117.
8. Редин Е. К. Музей изящных искусств и древностей Харьковского университета (1805–1905) / Е. К. Редин // Записки Харьковского университета. — 1904. — Кн. 3. — С. 43–106.
9. Савицька Л. Л. Художньо-промисловий музей у художньому житті Харкова на початку XX століття / Л. Л. Савицька // Матеріали наукової конференції, присвяченої 110-річчю Харківського художньо-промислового музею. — Х., 1996. — С. 23–27.

10. Фрадкін В. З. До історії створення і діяльності етнографічного музею ХІФТ / В. З. Фрадкін // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. — 1993. — Т. 3. — С. 5–14.

11. Харьков. Путеводитель для туристов и экскурсантов. — Х., 1915. — 179 с.

12. Центральний державний історичний архів у м. Києві.

13. Шляхтина Л. М. Основы музейного дела: теория и практика / Л. М. Шляхтина. — М., 2005.

О. Й. Денисенко

Колекція родини Б. В. та Т. В. Гриньових – від реалізму до «Нової хвилі»

Колекція родини Б. В і Т. В. Гриньових нині є не тільки одним із найзначніших мистецьких приватних зібрань України, а й найбільш опрацьованих та уведених до контексту культурно-мистецького життя України та зарубіжжя (у США з грудня 2011-го по березень 2012 року експоновано виставку, де брали участь і твори з їх приватної колекції). Їхнє зібрання – це дійсно «живий організм», складові якого знаходяться не на полицях сховищ приватного помешкання, а живуть своїм життям, за яким, безумовно, їх господарі слідкують, наглядають, цікавляться, турбуються, адже це «діти» духовного спадку, який любовно і з розумінням (уже більше півтора десятка років) примножують їх засновники – власники.

Відкритість власників колекції для медійних засобів та спеціалізованих видань (надруковано кілька інтерв'ю Бориса Вікторовича та Тетяни Волиславівни в солідних книгах та часописах) дають уявлення про їх дітище, зростання якого прокоментовано ними відверто, з добрим гумором і відчуттям залюбленості в справу, яка робить їх життя повнокровним і більш насиченим.

У плані напрямів колекціонування Гриньови продовжують традицію дореволюційного збирання, де той же П. І. Харитоненко, попри інтересу до вітчизняного реалістичного живопису, міг дозволити собі купити «Незнайомку» І. Крамського, від якої відмовився П. Третяков і яка була нищівно розкритикована, і зібрати колекцію «нового французького мистецтва». Можна навести й інші приклади – відомих московських колекціонерів Харджієва і Костакі, які в час неприйняття й цілковитого засудження авангарду зуміли зібрати солідні колекції творів авторів, котрі нині посідають перші місця на престижних мистецьких аукціонах.